

Kálmán Rita

Földházi Erzsébet: Hun házasodunk hun meg elválunk: párkapcsolatok megszűnése és új kapcsolatok kialakulása*

KÁLMÁN RITA, a KSH Könyvtár általános főigazgató-helyettese
E-mail cím: rita.kalman@ksh.hu

A házasság és a párkapcsolatok egyéb formái, valamint a válás mindig is „közkedvelt” témája volt a szociológiai, demográfiai kutatásoknak. Egyrészt a házasság – mint preferált együttélési forma – visszaszorulása tovább színesíti a párkapcsolati relációk világát, másrészt pedig a mai magyar társadalom családformái és együttélési mintái között jelentős szerepet foglal el az elvált családi állapot. A szerző, Földházi Erzsébet kutatási területe – családszociológia, ezen belül a párkapcsolatok kialakulása, megszűnése – éppen ezt a témát fedi le. Földházi Erzsébet eredetileg matematika szakon végzett Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetemen, majd szociológus diplomát szerzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. 2001-től a KSH NKI (Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézet) tudományos főmunkatársa, 2012-től a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karának oktatója. Gyűjteményes kötete 9 olyan tanulmányt rendez csokorba, amelyek 2005 és 2015 között íródtak ebben a témában. Amint az előszóból kiderül, a tanulmányok mélységüket és terjedelmüket tekintve változatos képet mutatnak. A könyv bőséges tényanyagra, elemző szakirodalomra és széles körű statisztikákra támaszkodva rajzolja meg a családi formák, a családszerkezet változását, a válás utáni új életvitel kialakulását. Vizsgálja az új párkapcsolatok létrejöttét, a mozaikcsaládok kialakulását, az elváltak lakáskörülményeit. A tanulmányok azt tartják szem előtt, hogy a válás nem egyszeri esemény, hanem egy folyamat, így az eseményeket is dinamikájukban vizsgálják.

Az *első fejezet* a tanulmánykötetben foglalt írások elméleti keretét adja meg. Az itt olvasható két tanulmány is folyamatában vizsgálja a családi formák változását, az új párkapcsolatok kialakulását, a válások mögött húzódó okokat és a válások következményeit. Vajon milyen tényezők vezettek a párkapcsolatok változatos formái-

* L'Harmattan Kiadó. Budapest. 2019. 264 old.

nak kialakulásához? – teszi fel a kérdést a szerző. Válaszként a társadalmi és gazdasági változásokon túl, az értékrendben bekövetkezett változásokat is felvonultatja. Legjelentősebb – a gazdaságra is komoly hatást kifejtő – társadalmi átalakulás a nők kereső tevékenységében következett be, amely jó esetben anyagilag független, önálló életvitel fenntartását tette lehetővé, megszüntetve így a gazdasági kényszer miatti házasságkötéseket. Mindezek mellett a tradicionális értékek is változáson mentek keresztül: az egyén került a középpontba, amely által a személyes szabadság, az egyéni érdekek prioritása megnőtt. Azonban ezek a házasságban meglevő kötelezettségekkel ellentétben állnak.

A válások mögöttes okait kutatva fontos meglátásként közli a szerző, hogy a társadalmi, gazdasági funkcióval szemben a házasság érzelmi funkciója vált elsődlegessé, és amennyiben ezt a szerepét nem tölti be maradéktalanul, tehát a párok nem érzik magukat boldognak, sokkal könnyebben felbontják azt. A párkapcsolati formák arányáról nemzetközi kitekintést is kapunk. A Brit Háztartási Panel 1991–1995 közötti első öt hulláma a 35 év alattiak első párkapcsolatát vizsgálta. A kutatás eredménye rámutat többek között arra, hogy az élettársi kapcsolatok rövid idő alatt vagy felbomlanak, vagy a párok házasságot kötnek. Tovább segítve a szélesebb körű rálátást a kérdéskörre, a tanulmány a „Population Policy Acceptance” elnevezésű vizsgálat eredményeiből is szemelget. Az 1991-es kutatás keretében számos európai ország lakóinak véleményét kérdezték meg többek között a házasság, a kiegyensúlyozott párkapcsolat, a család fontosságáról. A megkérdezettek több mint 50 százaléka véli úgy, hogy saját maga számára a törvényes házasság a legmegfelelőbb életforma.

A tanulmány további részében az egyszülős család fogalmát és alapvető típusait határozza meg. A fogalom meghatározásnál *Ernest W. Burgess* családdefinícióját veszi alapul, majd rövid, ám igen informatív áttekintést kapunk a különböző szemléletű megközelítésekről. A parsonsi megközelítés az egyszülős családot a társadalom olyan alrendszerként értelmezi, amely a nukleáris család felbomlásával létrejött binukleáris csalárendszer része. A szerző azonban felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy az „egyszülős család” elnevezés kissé félrevezető, hiszen az ilyen típusú család többnyire nem özvegyülés, hanem válás útján jön létre. Ennek megfelelően a gyermek szempontjából nézve továbbra is kétszülős, ahol a szülők külön háztartásban élnek.

Az egyszülős családok tipizálása ugyanezen logika szerint történik. A szerző történeti áttekintésében összegzi, hogy a különböző megközelítések milyen felosztás alapján hozzák létre a csoportokat. Tekintve, hogy az egyszülősök csoportja meglehetősen nagy heterogenitást mutat, a téma iránt érdeklődő kutatók vagy lelkes amatőrök számára is segítséget jelenthet az áttekintés. Mindezekon túl a tanulmány rövid leírást ad az egyszülős családok életkörülményeinek speciális szegmenseiről, a jövedelmi helyzet változásáról, a megnövekedett szegénységi kockázatról, a szülői munkavállalásról, a megváltozott lakáskörülményekről.

A második tanulmány témáját tekintve átfedést mutat az öt megelőzővel oly módon, hogy a válást és az új párkapcsolatok jellemzőit fejt ki részletesebben. A fejezet céljának megfelelően a szerző itt is elméleti áttekintést ad, felvonultatja a válásra és az új párkapcsolatokra vonatkozó megközelítéseket.

A következő három fejezet empirikus elemzések segítségével mutatja be az első házasság felbomlásának körülményeit, a családszerkezet változásait a rendszerváltás utáni időszakban, vizsgálja, hogy milyen gazdasági-társadalmi tényezőkkel áll kapcsolatban a válás.

A második fejezetet indító írás eseménytörténeti elemzés. A válásra, ezen belül pedig kimondottan az első házasság felbomlására fókuszál, számos tényező szerepét, hatását vizsgálva. Az elemzés a KSH NKI által megvalósított, „Életünk fordulópontjai” című panelvizsgálat 2001–2002-es első hullámának adatai alapján készült. Az Életünk fordulópontjai egy társadalmi-demográfiai kutatási program, amely 2001-ben indult 16 363 válaszadó megkérdezésével. A követéses panelvizsgálat keretében négy adatfelvételi hullámra került sor. Magyarországon jelenleg a legnagyobb olyan kérdőíves vizsgálat, amely a hazai társadalmi és népesedési helyzetről gyűjt adatokat, vizsgálja az átalakulás mögött húzódó okokat. A kérdőív aziránt érdeklődik, hogy az élet jelentős mérföldkövei, mint például a házasságkötés, családalapítás, válás, nyugdíjba vonulás stb. milyen változásokat generálnak a mindennapokban. A szerző elmondása szerint a kutatás megfelelő részletességű ahhoz, hogy a válásban szerepet játszó tényezőkről, az új párkapcsolatok kialakulásáról az egyén szintjén nyújtsanak információt. A tanulmány logikailag jól felépített, könnyen követhető, és véleményem szerint a laikus olvasó számára is érthető gondolatmenetet visz végig megfelelő mennyiségű statisztikai adattal fűszerezve. Az olvasó bevezetesként rövid áttekintést kap a magyarországi válási trendekről, Magyarország uniós országok közötti pozícionálását pedig az Európai Unió nyugati tagországaiban jellemző teljes válási arányszámot bemutató táblázat segíti. Az áttekintést elméleti megközelítések és néhány korábbi kutatási eredmény bemutatása követi, amelynek keretében a válások általános, makrotársadalmi, a családok mikroközösségéből fakadó és végül, de nem utolsó sorban a személyes okait sorakoztatja fel. A makrotársadalmi metszet felől megközelítve a válás okaként a nők gazdasági függetlenségéhez vezető női munkavállalás elterjedését említi, de itt kap helyet az a tény is, hogy a modern társadalmakban a házasság érzelmi funkciója került előtérbe a család gazdasági funkciójával szemben. A házasságkötés gyakori alapja a szerelem, ám ez meglehetősen ingoványos talaj, hisz az érzelmek olykor kiszámíthatatlanok. A válások növekedését kutatva nem szabad elmenni a szekularizáció mellett, hisz a normák fellazulásában és a házasság intézményének instabillá válásában komoly szerepet játszott. A tanulmány *Cseh-Szombathy László* „Az értékek változásának hatása a családok működésére” című művére hivatkozva részletesen kifejti, hogy mit is értett az előbbi gondolatmenet alatt: az értékrendben a pluralizmus vált jellemzővé,

ami egyrészt jelentheti egy bizonyos érték eltérő mértékű jelenlétét a társadalom egyes csoportjaiban, másrészt az előzőtől egy teljesen eltérő új érték megjelenését. Ennek folyamányaképpen a kapcsolatuk kialakításában a párok nagyobb szabadságfokkal rendelkeznek, és a házasság felbontása sem von maga után társadalmi megbélyegzést. Az elméleti bevezető után számos konkrét tényező szerepének vizsgálata következik. Szinte biztosra veszem, hogy a téma iránt – nem kutatói szinten – érdeklődők számára is meglehetősen érdekes dimenziók szerint halad a szerző. Ilyen például a származási család – ennek keretén belül vizsgálták a szülők válását, párkapcsolatát, valamint a testvérek számát is. Ezzel kapcsolatban arra a következtetésre jut, hogy a testvérekkel együtt nevelkedőket kevésbé fenyegeti felnőttkorban a válás veszélye. A házasságkötéskor betöltött életkor is egy fontos előrejelzője annak, hogy együtt maradnak-e a párok. A tanulmány írója – számos korábbi kutatásra hivatkozva – úgy véli, hogy a 20 éves kor előtt kötött házasságok nagyobb eséllyel futnak zátonyra. A házasságkötést megelőző együttélés időtartama felől közelítve az eredmények nem az elvártakat tükrözték. Tekintve, hogy egy hosszabb együttélés alatt a párok jobban megismerik egymást, arra a feltételezésre juthat a kutató, hogy az ő házasságuk stabilabb marad. Vizsgálatok eredményei azonban ennek az ellenkezőjét támasztották alá, vagyis az előzetes együttélés nélkül összeházasodók körében kisebb a válás kockázata. Az előzők mellett a jövedelem, a foglalkoztatás, a vallás, a képzettség is befolyásoló tényezőként említhető. A cikk – mindamelllett, hogy a válásra ható minden fontos faktort számba vett – leginkább arra törekedett, hogy feltárja a gyermekek szerepét a folyamatban. Hogyan hat a házasság stabilitására a házasságon kívül született gyermek, a gyermekek száma, kora és neme erősíti-e a házastársak közötti kohéziót? Érdekes eredmények születtek, és tekintettel arra, hogy jelen ismertető a terjedelmi korlátok miatt csak rövid összefoglalót tesz lehetővé, mindenképpen javaslom az alapos elmélyedést az írásban.

A fejezet második tanulmánya bizonyos szempontból kitűnik a többi közül. Az első házasság felbomlását, a párkapcsolatok stabilitását vizsgálja az erdélyi magyar anyanyelvű népesség körében összehasonlítva a magyar eredményekkel. Az Életünk fordulópontjai első hullámának adatfelvétele 2005 és 2006 között Erdélyben is megtörtént. A panelkutatás során egyébként négy magyarországi és két erdélyi magyar adatgyűjtésre került sor. Az elemzés itt is a kutatás által összegyűjtött adatokra támaszkodott. A megértést és az áttekintést a szövegközi táblázatok segítik, amelyekben egymás mellett láthatók az erdélyi és magyar eredmények.

A *harmadik fejezet* két tanulmánya a KSH NKI „Demográfiai portré” című kiadványsorozatban jelent meg. A rendszerváltás utáni válásokat, szétköltözéseket, valamint az ebben az időszakban jellemző családszerkezeti vonásokat vizsgálja. „Csak az válhat el, aki valamikor házasságot kötött...” – kezdi az első írás. Ebből a logikus összefüggésből fakad az a tény, hogy a válások vizsgálatához elengedhetetlen a házasságok vizsgálata is. Tovább szöve a gondolatot, mivel a párkapcsolatok jelentős hányada

nem házasság, hanem élettársi kapcsolat, így ezeket is alaposan szemügyre kell vennie annak, aki releváns eredményeket szeretne felmutatni. A demográfiai évkönyvek adatait felhasználó grafikonok, a teljes válási arányszám 1990 és 2013 közötti alakulását bemutató görbe, az Eurostat (Európai Unió Statisztikai Hivatala) számaiból készített táblázat színesíti a szerző mondanivalóját. Egy hosszú idősoros adatokat tartalmazó táblázatból megtudhatjuk a válások megoszlását a közös kiskorú gyermekek száma szerint 1990 és 2013 között. Folytatva a sort, helyet kap a tanulmányban a válással és házassággal kapcsolatos attitűd is, így többek között kiderül, hogy „Családi együttélés” című adatfelvétel során megkérdezett nők 38,1 százaléka szerint házasságuk felbomlásában a legnagyobb szerepet a figyelmesség, a szeretet hiánya játszotta, míg a férfiak 26,9 százaléka szerint házastársuk hűtlensége vezetett kapcsolatuk végéhez. A kutatás a KSH NKI 2002–2003-ban végzett kérdőíves vizsgálata, amelyet a 2000-ben elvált férfiak és nők körében végeztek el.

A második tanulmány a családszerkezetre fókuszál, azt vizsgálva, hogyan alakult és milyen változásokon ment keresztül a rendszerváltás utáni 15 évben. Az írás és a kötet témájának közös metszete az egyszülős családok, a mozaikcsaládok és az egyszemélyes háztartások. Adatforrásként az 1990-ben és 2001-ben végrehajtott népszámlálást és a 2005-ös mikrocenzust használta fel. A családi szerepek, a háztartási munkamegosztás bemutatása mellett az egyedül élők is a vizsgálat látókörébe kerültek, valamint azt is megtudhatjuk, hogyan definiálja a gyermek fogalmát a statisztika, és hogyan teszi ezt a szociológia. A teljesség kedvéért a fontosabb fogalmak magyarázata zárja az írást.

Ahogy az előző is írja, a kötet szerkezete idősíkként halad, az első három fejezet a válást, a párkapcsolat felbomlását, annak körülményeit, miéretté kutatja mind makrotársadalmi, mind individuális szinten. A *negyedik fejezet* tökéletesen illeszkedik ebbe a szerkezetbe, hiszen a válást követő időszakokkal foglalkozik. Az előző fejezetektől eltérően itt három tanulmány kapott helyet. Az elsőben olyan kardinális kérdés kerül terítékre, mint a válás után kialakult lakáskörülmények. Azért is érdekes ez a téma, mert Magyarországot két sajátosság is megkülönbözteti Európa más országoitól. Az egyik, hogy a magyarok 93 százaléka saját tulajdonú lakásban él, a másik, hogy vagyonuk jelentős hányadát az ingatlanulajdon testesíti meg. A kutatás egyik életre hívója az a tény, hogy a házasság felbomlása után az esetek több mint 90 százalékában az egyik fél elköltözik a közös lakásból. Több kérdéskör alapján épül fel a tanulmány. Ki költözik el és hová, befolyásolja-e a költözést a kiskorú gyermek, a közös lakás használatának jogcíme, az iskolai végzettség, az életkor vagy akár a lakóhelyként szolgáló település típusa. A válás előtti és a válás utáni lakáskörülmények összehasonlításába is betekinthetünk.

A következő írás szintén az említett Családi együttélés felvétel adataira épül. A könyv előszava szerint ez indokolta, hogy rövidege ellenére bekerüljön a tanulmánykötetbe. Vizsgálódásának témája, hogyan alakult a mintába bevont elváltak pár-

kapcsolata két évvel a válás után. A megkérdezettek 33 százaléka talált új párt a válás után, de mindössze 1 százalékuk házasodott újra. A nők ebből a szempontból nehezebb helyzetben vannak, esetükben a gyermeknevelés nagymértékben csökkenti az új kapcsolat kialakulását. A szerző azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a levont következtetések nem általános érvényűek, hisz a vizsgálat csak a 2000-ben elváltakra koncentrált, és csupán egyszer, a válás után két évvel kérdezték meg őket. Míg az előző írás arra volt kíváncsi, hogy kialakult-e új párkapcsolat a válás után, addig a következő és egyben befejező tanulmány – amely szintén az Életünk fordulópontjai felvétel adatait használta fel – három modell tesztelésével kutatta, hogyan és milyen új kapcsolat alakul ki az első házasság felbomlása után. Az első modellben az életkort és a családi háttér jellemzőit vették figyelembe, a másodikban a megszűnt házasság jellemzőivel egyetemben a közös kiskorú gyermekek jellemzői jelentek meg, a harmadik modellben a vallásosság és az iskolázottság kapott szerepet. Az eredmények nemek szerinti bontásban érhetőek el.

A könyv négy fejezetét módszertani melléklet egészíti ki. Ahogyan arról már korábban szó esett, a tanulmányok közül több is az eseménytörténeti elemzést alkalmazza. A szerző elmondása szerint azonban erről a módszerről a szakma nem rendelkezik magyar nyelvű szakirodalommal, ezért is lehet némileg hiánypótló a kötet melléklete, ahol az elemzés alapjait foglalja össze. Az alapfogalmak leírása, a statisztikai alapok ismertetése, az adatszerkezet bemutatása teszi könnyebbé a megértést.

A téma sajátosságából adódóan a tanulmányok között természetesen vannak átfedések, de kivétel nélkül minden egyes írás tartogat valami újdonságot.

A kötet egy másik érdeme véleményem szerint, hogy a tények mögé tekint, az adathalmazt egységbe rendezi, ezáltal feltérképezi az okok komplex rendszerét. Ezen felül kiváló táptalajként szolgál egy újabb kutatáshoz, annál is inkább, mert a könyv több tanulmánya által felhasznált Életünk fordulópontjai panelkutatás 4. hullámának adatai 2017 februárja óta új verzióban érhetőek el, mindemellett pedig 2016 vége és 2017 eleje között lezajlott a kutatás 5. hullámának adatfelvétele is.